

UOT 37.0

Vəfa Azad qızı Mirzəzadə
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorant
Bakı Dövlət Universiteti

İSTEDADLI UŞAQLARIN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ TƏLİMİN ÖNƏMLİ VƏZİFƏLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

Вафа Азад ғызы Мирзаде
докторант по программе доктора философии
Бакинский Государственный Университет

РАЗВИТИЕ ОДАРЕННЫХ ДЕТЕЙ – ОДНА ИЗ ВАЖНЫХ ЗАДАЧ ОБРАЗОВАНИЯ

Vafa Azad Mirzazade
doctorial student in the program of doctor of philosophy
Baku State University

DEVELOPMENT OF GIFTED CHILDREN IS ONE OF THE IMPORTANT TASKS OF EDUCATION

Xülasə. İstedad və yaradıcılıq potensialı müasir dövrdə cəmiyyətin milli sərvəti və strateji ehtiyatıdır. Bu potensialın aşkarlanması, dəstəklənməsi, inkişaf etdirilib səmərəli şəkildə cəmiyyətin xeyrinə gerçəkləşdirilməsi olduqca mühümdür. Xüsusi istedadlı uşaqlara dövlət qayğısı, təhsil müəssisələrində bu məsələnin diqqət mərkəzində saxlanması, fəal təlim metodları vasitəsilə müəllimlərin şagird yaradıcılığını dəstəkləməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu məsələyə həsr olunan məqalədə istedadlı uşaqlara xas olan xüsusiyyətlər qeyd olunur. Bildirilir ki, öz fənnini kamil bilən hər bir müəllim istedadlı uşaqların təlimi ilə məşğul ola bilər. İstedadlı uşaqların bir çox özünəməxsus xüsusiyyətləri və problemləri olur ki, onların təlimi ilə məşğul olan müəllimlər bunları bilməli, təlim prosesi zamanı yaşana biləcək qeyri-standart halların tənzimlənməsi bacarığına malik olmalıdır.

Açar sözlər: *istedad, istedadlı uşaq, öyrədən, təhsil, yaradıcı qabiliyyət, yaradıcı təfəkkür, yüksək intellekt səviyyəsi*

Резюме. Талант и творческий потенциал являются национальным богатством и стратегическим ресурсом общества в современном мире. Очень важно выявлять, поддерживать, развивать и эффективно реализовывать этот потенциал на благо общества. Особое значение для государства имеет работа об одаренных детях, поддержание этого вопроса в центре внимания в образовательных учреждениях, поддержка педагогическим творчеством учащихся через активные методы обучения. В статье, посвященной этому вопросу, упоминаются особенности одаренных детей. Говорят, что каждый учитель, в совершенстве знающий свой предмет, может обучать одаренных детей. Одаренные дети имеют множество уникальных особенностей и проблем, которые должны знать педагоги, занимающиеся их обучением, и иметь возможность регулировать нестандартные ситуации, которые могут возникнуть в процессе обучения.

Ключевые слова: *талант, одаренный ребенок, педагог, образование, творческие способности, креативное мышление, высокий уровень интеллекта*

Summary. Talent and creative potential is the national wealth and strategic resource of the society in modern times. It is very important to detect, support, develop and effectively realize this potential for the benefit of society. State care for specially talented children, keeping this issue in the center of attention in educational institutions, teachers' support of student creativity through active teaching methods are reflected in this article. The article also mentions who are talented children and their characteristics. Sometimes it is

believed that every teacher who knows his subject perfectly can teach talented children. Talented children have many unique characteristics and problems that teachers involved in their training should be aware of, and should have the ability to regulate non-standart situations that may occur during the training process. Some requirements for teachers who work with them are also mentioned in the article.

Key words: *talent, talented child, teacher, education, creative ability, creative thinking, high level of intelligence*

Qloballaşma şəraitində dövlətlərin mövqeyi və söz sahibi olmaları onların iqtisadi, siyasi və texnoloji inkişaf səviyyələri ilə bağlıdır. Bu da, öz növbəsində, həmin ölkələrin təhsil sisteminin səviyyəsinin nəticəsidir. Müasir dövrdə istedad və yaradıcılıq potensialı cəmiyyətin milli sərvəti və strateji ehtiyatıdır. Bu potensialın aşkarlanaraq dəstəklənməsi, inkişaf etdirilib səmərəli şəkildə cəmiyyətin xeyrinə gerçəkləşdirilməsi hər bir müstəqil dövlətin milli strateji probleminə çevrilmişdir. İstedadlı uşaqların üzə çıxarılması, bu potensiallarının inkişaf etdirilməsi məsələləri tarix boyu cəmiyyətin siyasi, iqtisadi və sosial tələblərinə uyğun olaraq müxtəlif inkişaf mərhələlərindən keçmişdir. Bu mərhələlərdə insanlar müvafiq dövrün təcrübə və nəzəri bilgilərindən əldə etmiş olduqları məlumatları dövrün tələblərinə uyğunlaşdırıblar.

Hazırda bir çox ölkələr öz təhsil sistemlərində islahatlar aparır, istedadlıların aşkarlanması və onların istedadının inkişaf etdirilməsi üçün çalışırlar. PISA üzrə ölkələrin nəticələri ilə onların iqtisadi inkişaf dinamikası arasındakı asılılığı müəyyənləşdirən tədqiqata nəzər saldıqda aydın şəkildə nəzərə çarpır ki, hər bir ölkənin qloballaşan dünyada söz, mövqe sahibi olması, hər şeydən öncə, onun təhsil sisteminin durumu və xüsusi istedadlılarla işin təşkili səviyyəsindən asılıdır (3, 208).

Bu baxımdan ölkəmizdə “Xüsusi istedad malik uşaqların (gənclərin) yaradıcılıq potensialının inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2006-2010-cu illər)” mühüm əhəmiyyət kəsb edir (1,39). Qeyd olunan dövlət proqramının başlıca məqsədi respublika üzrə ümumtəhsil ocaqlarında təhsil alanların istedad potensialının vaxtında müəyyən edilərək inkişafını təmin etməkdən, ölkə ictimaiyyətinin diqqətini bu vacib məsələnin həllində yaxından iştirakə cəlb etməkdən, istedadlı uşaq və gənclərin inkişafına dövlət qayğısını gücləndirməkdən ibarətdir. Proqramda istedadlı uşaq və gənclərin aşkara çıxarılmasının optimal yollarını müəyyənləşdirmək; onlarla iş sahəsində müasir tələblərə uyğun səmərəli fəaliyyət mexanizminin

yaradılması; həmin uşaq və gənclərlə işin təkmilləşdirilməsi istiqamətində fundamental tədqiqatların aparılmasını təmin etmək; respublikanın hər bir bölgəsində istedadlı uşaq və gənclər üçün yeni tipli təhsil müəssisələrinin açılmasına nail olmaq; istedadlılarla iş sahəsində xarici ölkələrdə mövcud olan qabaqcıl təcrübəni öyrənib tətbiq etmək; onların təhsilinin məzmununun təkmilləşdirilməsi və yeniləşdirilməsi ilə bağlı kompleks tədbirlər həyata keçirmək və s. kimi vəzifələr qeyd edilmişdir. Dövlət proqramı qəbul edildikdən sonra müxtəlif media mənbələrində istedadlıların aşkarlanması və təlimlərin düzgün təşkilinə dair, eləcə də, proqramın uğurla icra olunmasında hər bir məmur, alim, müəllim və valideynin bu işdə məsuliyyəti məsələlərinə aid geniş müzakirələr aparılmışdır.

“İstedad”, “istedadlı uşaq” anlayışlarına fərqli münasibətlər cəmiyyətin inkişafının müxtəlif mərhələlərində daim mövcud olmuşdur. Görəsən istedadlı uşaqlar kimlərdir? İstedad nədir? Uşaq necə olmalıdır ki, o, hər hansı bir sahədə qabiliyyətli hesab edilsin? Pedaqoji ədəbiyyatda istedadlı uşaqlara xas bir sıra keyfiyyət və xüsusiyyətlər ayırd edilmişdir. Lakin müxtəlif sahələr üzrə istedadlı olan bir çox uşaqlarla aparılan tədqiqatlar göstərir ki, mütəxəssislərin tərtib etmiş olduqları çərçivələrə tam uyğun gələn istedadlı uşağı tapmaq çətinidir. İstedadın səviyyəsi, keyfiyyət özünəməxsusluğu, inkişaf xüsusiyyətləri uşağın irsi təməlləri, sosial-mədəni mühiti, oyun, təlim, əməkdaşlıq kimi fəaliyyətlərinin qarşılıqlı təsirindən formalaşır. Uşağın öz fəallığı, şəxsiyyətinin psixoloji özünüinkişaf mexanizmləri fərdi istedadın formalaşmasının və reallaşmasının əsasını təşkil edir. İstedad haqqında mövcud konsepsiyaların əksəriyyətində bu təzahür fərdi xüsusiyyətlərlə mühit amillərinin dialektik vəhdətinin nəticəsi kimi nəzərdən keçirilir.

Fərqli yanaşmaların çoxluğu səbəbindən istedad birmənalı tərif vermək mümkün deyildir. “Psixologiya” lüğətində istedad aşağıdakı kimi mənalandırılır (4, s. 224).

1. İstedad – insan psixikasının həyat boyu inkişaf edən sistemlilik keyfiyyəti olub, onun bir və ya bir neçə sahədə digər insanlarla müqayisədə kifayət qədər yüksək nailiyyətlərini şərtləndirir;

2. İstedad – uğurlu fəaliyyəti şərtləndirən qabiliyyətlərin uzlaşma keyfiyyətidir;

3. İstedad – ağıl və ya intellekt potensialıdır;

4. İstedad – fəaliyyətdə yüksək nailiyyətləri şərtləndirən daxili imkanlardır;

5. İstedad adidə qeyri-adiliyi görmək, bir və ya bir neçə fəaliyyət sahəsində yüksək qabiliyyətlər və əksər hallarda yaradıcılıq nümayiş etdirməkdir.

Xüsusi qabiliyyəti olan uşaqlar tipik, formal məsələlərə deyil, yaradıcı, problemlə, bir neçə cavabı olan müxtəlif məsələlərə maraq göstərir. Belə məsələlərə müxtəlif situasiyalı məsələlər, o cümlədən aktiv yaradıcılığı stimullaşdıran qeyri-müəyyənlik dərəcəsi yüksək olan məsələləri aid edirlər. İnsanın yaradıcılıq qabiliyyətləri əksər hallarda özünü erkən yaşlarda büruzə verir. Ən intensiv inkişaf dövrü 2 yaşdan 5 yaşadək olan dövrə təsadüf edir. Gələcək şəxsiyyətin özülü bu yaşlarda qoyulur və qabiliyyətlərin ilk işarətləri görünməyə başlayır. Bu zaman həmin işarətlərin diqqətli müşahidə nəticəsində “kəşf edilməsi” və dəstəklənərək düzgün istiqamətləndirilməsi istedadın gələcək inkişafı üçün olduqca mühüm amildir. Bu xüsusda, əsasən, başda valideynlər olmaqla, uşaqla mütəmadi ünsiyyətdə olan bütün ailə üzvlərinin, eləcə də, müəllimlərin və tərbiyəçilərin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Belə ki, erkən yaşlarda təzahür edən parlaq istedad zamanında “kəşf edilmədikdə” sonradan sönür. Kiçik yaşlarda istedadlı olduğu aşkarlanan uşaqların idrak fəaliyyəti düzgün və səmərəli təşkil olunduqda onların intellektual qabiliyyətləri daha sürətlə inkişaf edir.

Təbii ki, ən böyük məsuliyyətlərdən biri təhsil ocaqlarının üzərinə düşür. Bir çox tədqiqatçı və pedaqoqlar orta q fikirdədirlər ki, normal məktəb proqramı istedadlı uşaqlar üçün əlverişli deyil (1, s. 20). Proqram çoxözlü olmalı, özündə yaradıcı xüsusiyyətlər daşmalı, istedadın intellektual səviyyəsi ilə ayaqlaşmalıdır. İstedadlı uşaqlar daha fəal olurlar, yoldaşlarından daha çox çalışır və onlardan fərqli nəticələr əldə edirlər, əhatə edildikləri təsirlərə qarşı daha həssas olurlar, hadisələrə tənqidi yanaşmağı bacarırlar,

onların mahiyyətini anlamağa çalışır, səthi məlumatlarla qane olmaq istəmir, hər şeyi daha ətraflı öyrənmək, əlavə məlumatlar əldə edə bilmək üçün çalışırlar. Oxumaq uşaqlara zövq verir, məşğələləri əlavə yük kimi görmür, bu işdən yorulmurlar. Bu, öz təzahürünü onların şəxsiyyətlərarası münasibətlərində və təlim fəaliyyətində tapır.

Təhsilin bütün səviyyələrində təhsil alanların istedadının aşkar edilməsi, dəstəklənməsi, inkişafı ilə bağlı müasir diaqnostik metodikalarından, psixometrik vasitələrdən istifadə edilərək xüsusi təlim metodologiyasının hazırlanması zərurəti vardır. Onlar üçün zənginləşmiş, dərinləşdirilmiş məzmunla malik xüsusi inkişaf proqramları, fərdi tədris planları tərtib və tətbiq edilməlidir. İstedadlı uşaqlar üçün öz təlim fəaliyyətlərini maraq dairələri, potensial və inkişaf səviyyələrinə uyğun olaraq mütəmadi davam etdirə bilmələri üçün təhsil müəssisəsi daxilində şərait yaradılmalıdır. Onların təhsil aldıkları təhsil ocaqları yüksək səviyyədə ixtisaslaşmış kadrlar, pedaqoq və psixoloqlarla təmin olunmalıdır. İstedadlıların beynəlxalq layihələrdə iştirakı, əlavə dil bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqətlə yanaşılmalı, tədris planında və təlim fəaliyyəti zamanı bütün bu nüanslar nəzərə alınmalıdır.

İstedadlı uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş proqramların hazırlanmasında əsasən sürətləndirilmiş təlim, məzmunu dərinləşdirilmiş təlim, paralellərin qruplaşdırılması, problemləşdirməyə əsaslanan təlim yanaşmaları tətbiq edilir (1,23). Məzmunu dərinləşdirilmiş təlim yanaşması konkret bilik, yaxud fəaliyyət sahəsinə marağı olan uşaqlar üçün səmərəli hesab edilir. Bu zaman müəyyən sahənin dərinədən öyrənilməsi nəzərdə tutulur və onun xüsusi profil məktəblərində tətbiqi daha səmərəli hesab edilir. Lakin bu yanaşmanın tətbiqi ilə bağlı bir sıra problemləli nüansları da diqqətdən kənar qoymaq olmaz. İlk növbədə, istedadlıların heç də hamısı hər hansı bilik sahəsinə xüsusi maraq göstərmirlər, onların maraq dairələri geniş olur. Bundan əlavə, təlimin ilk mərhələlərində ayrı-ayrı fənlərin dərinləşdirilmiş öyrənilməsi erkən və “məcburi” ixtisaslaşmaya gətirib çıxara bilər. Bu da ümumi inkişafa xələl gətirir.

Sürətləndirilmiş təlim yanaşması qabaqcıl inkişafa malik uşaqların tələbat və imkanla-

rını nəzərə almağa əsas verir. Bu tip təlimdə sinifdən sinfə keçmə imkanı var. Lakin sürətləndirilmiş təlim dərslərinin yaxud ümumi təhsil müddətinin tez başa vurulmasına istiqamətlənməməlidir. Burada proqram öyrənmənin potensial imkanları, mənimsəmə səviyyəsinə uyğun dərinləşdirilməli və zənginləşdirilməlidir. Əks halda, mənfi nəticələr qaçılmazdır.

Dövrümüzdə yüksək intellektli uşaqların təhsilində dünya üzrə ən çox tətbiq edilən model zənginləşdirilmiş təlimdir. Məzmunu zənginləşdirilmiş təlim yanaşması təhsilin keyfiyyətə fərqli məzmununa istiqamətlənir. Bu təlim modelində ənənəvi mövzulardan kənara çıxma, başqa mövzularla, problemlərlə, fənlərlə əlaqələndirməyə üstünlük verilir. Təlim elə planlaşdırılır ki, uşaqların istedadına uyğun fəaliyyətlə sərbəst məşğul ola bilməsi üçün kifayət qədər vaxtları qalır. Zənginləşdirilmiş proqram əqli fəaliyyətlə bağlı müxtəlif metodların öyrədilməsini, eyni zamanda, təşəbbüskarlıq, özünəməruzət, tənqidçilik, zəngin elmi dünyagörüşü kimi keyfiyyətlər formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Burada təlimin fərdiləşdirilməsi, diferensiasiyası, ümumiyyətlə, innovativ təlim metodları uğurla tətbiq edilə bilər.

Problemləşdirilməyə əsaslanan təlim modeli şagird şəxsiyyətinin inkişafının stimullaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu halda təlimdə orijinal izahlar tətbiq edilir, əldə edilmiş məlumatlar yenidən nəzərdən keçirilir, yeni mənalara, fərqli şərhlər axtarılır. Belə proqramlar müstəqil deyil, zənginləşdirilmiş proqramların komponenti kimi reallaşır. Təlim prosesinin müxtəlif formalarının tətbiq edilməsi məsələlərini əlaqələndirərkən başlıca məqsəd istedadlı şagirdlərin maksimum inkişafının təmin edilməsidir.

Təlim sistemindən asılı olaraq fərqli yanaşmalar və məqsədlər aparıcı rol ifadə edə bilər. Deyilənlərdən əlavə, daha bir yanaşma vardır ki, bütün istedadlı uşaqlara şamil edilə bilər. İstedadlı uşaqlar orta təhsil çərçivəsində bütün fənlərə dair bilikləri mənimsəməlidirlər. Hansı sahədə olmasından asılı olmayaraq ümumi təhsil biliklərinin mənimsənilməsi vacibdir. Amma istedadlı olduqları sahədən və məqsədlərindən asılı olaraq, bu biliklərin həcmi, məzmunu fərqli ola bilər. Xüsusi qabiliyyətinin olduğu sahədə ona daha dərinləşdirilmiş ətraflı məlumat vermək olar.

K. Vestberg, F. Archambault, S. Dobins, T. Salvin (ABŞ) xüsusi istedadla malik uşaqlar üçün tərtib edilmiş təhsil proqramlarında sürətləndirmə, zənginləşdirmə və fənlərarası təlim strategiyalarının olmasını zəruri hesab edirdilər (1,199). Karne, Şvedel və Uilyams isə istedadlı uşaqlar üçün təhsil proqramına başqa istiqamətdən yanaşırlar. Onlar istedadlı uşaqlar üçün təhsil proqramında aşağıda qeyd edilən bir sıra xüsusiyyətlərin olmasını vacib hesab edirdilər: Bir qayda olaraq standart tədris proqramında olmayan materialların daxil edilməsi; seçilmiş mövzunun dərinliyinə araşdırılmasının təqdir olunması; tədris planının icrası qabaqcadan tərtib olunmuş sərt qrafik əsasında deyil, istedadlı uşaqların idraki tələbatına və imkanlarına uyğun aparılsın; mücərrəd anlayışlarla işləməyi tələb edən, yüksək səviyyəli təfəkkür prosesləri ilə aparılan mürəkkəb fəaliyyətlərə üstünlük verilməsi; istifadə olunan material və vasitələrlə bağlı böyük təfəkkür çevikliyinin tələb edilməsi; məsələlərin həllində müstəqilliyə, məqsədyönlülyə yüksək tələblərin verilməsi; liderlik xüsusiyyətlərinin mənimsənilməsinə və nümayiş etdirilməsinə geniş imkanların verilməsi; yaradıcı və produktiv təfəkkürün təqdir edilməsi; özünün və eyni zamanda başqalarının hiss və davranışlarının təhlili bacarıqlarının tərbiyə edilməsi; bilik bazasının genişləndirilməsi və nitq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi üçün səmərəli başlanğıcların yaradılması (1, s. 17-18).

İstedadı yalnız dərslərini yaxşı oxuyan, yüksək qiymət alan şagirdlər arasında axtarmaq düzgün olmazdı. İstedadlılar həm də “oxumaq istəməyən”, “qərribə təbiətli”, “sözə baxmayan”, “öz aləmində olan” uşaqlar arasında da vardır. Bu tip gizli istedadların axtarışı isə çox böyük psixoloji fəhm, təcrübə, uzun müddətli müşahidə üçün səbir və əzmkarlıq, nüfuzedicilik zəka tələb edir. Gizli istedad fenomeninin səbəbini istedadlı uşağın formalaşdığı mədəni mühitin xüsusiyyətlərində, böyüklərlə münasibətdə, təlim-tərbiyə işində buraxılan səhvlərdə axtarmaq lazımdır. Aparılan tədqiqatlarda müəyyən olmuşdur ki, “gizli istedad”ların səbəbindən biri də qabiliyyətlərin inkişafı, sistemli təşəkkülü yolunda üzləşdiyi psixoloji maneələrdir. Belə maneələrin yaranmasına səbəb bəzən istedadın təşəkkülü kimi həssas prosesə böyüklərin kobud müdaxiləsidir. Dahilərin bir çoxunun uşaqlıq xatirələrində bu qəbildən olan hadisələr yer almışdır.

Bəzi istedadlılarda müşahidə edilən “keylik”, “səhlənkərlik”, “diqqətsizlik” kimi neqativ hallar onların öz zəngin təxəyyülləri ilə maneəsiz məşğul ola bilmələri üçün əlavə xarici təsirlərə qarşı qurmuş olduqları müdafiə sistemidir. Lakin təxəyyül və özünəməxsus maraqların olması hələ istedad demək deyildir. Bunlar nevroz, psixoz və s. kimi bəzi psixi xəstəliklərin də əlamətləri ola bilər. Bu baxımdan, istedadın müəyyənləşdirilə bilməsi üçün təxəyyülün “ağıllı” yaxud “sərsəm”, maraqların “sağlam” yaxud “xəstə”, arzuların “real” yaxud “xülya” olması ayırd edilməlidir.

Tədqiqatlar göstərir ki, istedadlıların əksəriyyətinə xas olan ümumi cəhətlərdən biri də onların tükənmək bilməyən maraqlarının olmasıdır (1,88). Hələ kiçik yaşlardan etibarən belə uşaqlar rast gəldikləri hər şeylə maraqlanırlar, çoxlu suallar verir, əllərinə keçən avadanlığı, oyuncaqları söküb onun necə qurulduğunu araşdırmağa və yenidən qurmağa cəhd edirlər. Biliyə, öyrənməyə böyük həvəs və hər hansı bir sahəyə xüsusi maraq hər insanın inkişafında ilkin mərhələdir. Onların suallarının sayı, məna dərinliyi, mürəkkəbliyi yaşdırlarından kəskin fərqlənir. Hətta bəzən böyüklər də onların suallarını cavablandıra bilmirlər. İstedadlı uşaqlar yeni təəssüratlar, informasiyalar axtarırlar, öyrəndikləri yeni biliklərlə kifayətlənmirlər. Onlar lüğət və ensiklopediyaları həvəslə oxuyur, əldə etdikləri informasiya və bilikləri asanlıqla təsnif edir, onlardan geniş istifadə edirlər. Güclü təxəyyülə sahib olduqları üçün əsrarəngiz əhvalatlar, hadisələr və bəzən onları ifadə edə bilmək üçün qəribə sözlər “ixtira edirlər”. İstedadlı uşaqlar idrak prosesinin özündən həzz alır, daha çox ağıl, məntiq üzərində qoyulan oyunları xoşlayırlar. Adi uşaqlara maraqlı olan oyunlar, cizgi filmləri bu uşaqlara maraqlı olmaya bilər. Adi qabiliyyətli uşaqlar isə daha çox nəticəyə yönülmü olurlar. Onları istedadlılardan fərqli olaraq daha çox qiymət və son nəticə maraqlandırır. İstedadlılar isə fəaliyyətin məzmunu ilə maraqlanırlar, bilmədiyi bir şeyi asanlıqla etiraf edə bilər, onu araşdırıb yeni biliklər əldə edə bilmək üçün çalışırlar. İstedadlı uşaqlar qarşılarına hər hansı bir məqsəd qoyduqda görüləcək işin həcmindən, çətinliyindən, uşaq işi olmamasından asılı olmayaraq çəkinmədən fəaliyyətə başlayırlar. Onlarla işləyən müəllimlərin və valideynlərin qeyd et-

diyi məqamlardan biri də odur ki, belə uşaqların etmiş olduqları hər bir şeyi tam kamilliyə çatdırmağa can atmalarıdır. Perfeksionizm adlanan bu keyfiyyət özlüyündə fəaliyyət sahəsində yüksək nəticələrin əldə edilməsini şərtləndirən pozitiv bir əlamət olsa da, sağlam məntiq çərçivəsindən kənara çıxdıqda, ifrata keçdikdə “özünüdidmə” yaxud işin heç bir halda başa çatdırıla bilməməsi ilə nəticələnir.

M. Karne qeyd edir ki, istedadlı uşaqlar sensor stimullara olduqca həssas olduqlarından yalnız özlərinə qarşı deyil, başqalarına qarşı da tənqidi-tələbkar münasibətə köklənirlər (1,91). İstedadlı uşaqlar ətraf mühitdə baş verən hadisələri və təzahürləri dərk etmək hissəsinin həcmi və gücünə görə digərlərini qabaqlayırlar, onlardan üstün olurlar. İstedadlıların güclü müşahidə qabiliyyətləri olur, hər şeyi duyur və reaksiya verə bilirlər. Onlar eyni zamanda bir neçə hadisəni müşahidə edir, izləyir və nadir hallarda özlərini itirirlər. Xüsusi istedadlıları səciyyələndirən cəhətlərdən biri də yaddaşdır. Güclü yaddaş erkən nitq və inkişafı mücərrəd təfəkkürlə müşayiət olunur. İstedadlı uşaqlar üçün həm də qabaqlayıcı idraki inkişaf səciyyəvidir. Əhatə edildikləri ətraf aləmdə baş verənləri həssas və kəskin şəkildə hiss edirlər.

Bəzi mütəxəssislərə görə intellekt istedadın mənşəyidir. Həm də yüksək intellekt istedadın əsas tərkiblərindən olan yaradıcılıqla mənfi korrelyasiyaya malikdir. Bu məsələnin təhlili zamanı intellekt, qavrama və yaradıcılığın metodoloji əsaslarının bəzi aspektləri nəzərə alınmalıdır. Onun səviyyəsinin müəyyənləşdirilə bilməsi üçün əqli inkişafı qiymətləndirən testlərdən istifadə edilir. Lakin yüksək intellekt birmənalı olaraq istedadın müjdəsi demək deyil. Bu yalnız psixoloji deyil, həm də pedaqoji əhəmiyyət kəsb edir. 1950-ci ildə C. Gilfordun ABŞ psixologiyası assosiasiyasının prezidenti kimi ilk çıxışı kreativliyin tədqiqinə təkən verdi. C. Gilfordun fikrincə, kreativlik əsasən divergent təfəkkürün faktorları üzərində lokallaşır (6, s. 258). Bu səbəbdən bir çox yerdə kreativlik və divergent təfəkkür sinonim olaraq qəbul edilir. Bu ideyalara əsasən kreativlik fərdin ümumi xüsusiyyətlərindən olub, hansı fəaliyyət sahəsində olmasından asılı olmayaraq onun yaradıcılığına əhəmiyyətli təsir göstərir. E. Torrensin apardığı tədqiqata əsasən sınınanın IQ göstəricisi 120

bala qədər olarsa intellektlə kreativlik eyni faktorunu təşkil edirlər, sınınanın göstəricisi 120 bal-dan yüksək olarsa, kreativlik intellektdən asılı olmayan faktora çevrilir (2, s. 8).

Ümumtəhsil ocaqlarında tətbiq edilən təlim metodlarının böyük əksəriyyəti orta səviyyəli şagirdlər üçün nəzərdə tutulmuşdur. K. Foqler təklif etmişdir ki, təlim metodlarının istedadlı uşaqların təlim prosesinə tətbiqi zamanı bəzi ümumi prinsiplər nəzərə alınsın. Müstəqil öyrənmə; özünə-nəzarət imkanları; sual və məsələlərin sərbəst qoyuluşu; diskussiyalar; müxtəlif, əks istiqamətli yanaşmalar; digər şagirdlərdən öyrənməyə istiqamətlənmək; fərdilik; dialoqlara istiqamətlənmə və iştirak; əlavə materiallardan istifadənin təqdir edilməsi və s. bu prinsiplər arasında təqdirə layiq olanlardandır. Diktə və nəzarət; adiliyə meyl; yalnız bir “düzgün cavab”a can atılması və onunla kifayətlənməsi; cavablarda yekinslik; şablonçuluq; şagirdlərin səhv etmələrindən qorxmaq kimi prinsiplər isə dəstəklənməyənlər arasındadır (1, s. 197).

Müasir təhsil konsepsiyaları ənənəvi təlimdən fərqli olaraq şəxsiyyətyönlü xarakter daşıyır. Bu təlimdə fəal təlim metodlarının dərs zamanı tətbiqi sinif şəraitində uşaqların yaradıcılıq keyfiyyətlərinin inkişafında müstəsna rol oynayır. Əvvəlki ənənəvi təlim metodlarından köklü şəkildə fərqlənən yeni təlim metodları sayca çox olsalar da bir neçə istiqamətdə qruplaşdırılmışdır: beyin həmləsi (əqli hücum), müzakirə, rollu oyunlar, təqdimat, tədqiqat. İnteraktiv metodlara tədrisin elə metodları aid edilir ki, onlar şagirdlərin tədris materialları ilə, eyni zamanda ətraf aləmin reallıqları ilə sərbəst iş prosesini təmsil edirlər. Bu metodların tətbiqi ilə şagirdlərin dərs zamanı fəallığı artır, onların əqli bacarıqlarının formalaşması ilə yanaşı, sinifdə yaradıcı mühit yaranır. Dərslər öz qeyri-standartlığı ilə seçilərək, şagirdin mövqeyi “əzbərçilik”dən “kəşf edən”, “tədqiqatçı” mövqeyinə dəyişir. Ənənəvi təhsildə müəllimin hər dediyini qeydsiz-şərtsiz qəbul edən öyrənənlər yerini bu informasiyalarla qane olmayıb yeniliklər axtaran, əlavə mənbələr istəyən şagirdlərə verir. Burada yalnız şagirdlərin deyil, müəllimin də rolu dəyişdi. Müasir təlimdə müəllim fasilitator mövqeyindən çıxış edərək planlı və istiqamətlənmiş surətdə problemlə situasiya yaradaraq şagirdləri bu problemin həllinə yönəldir, tədqiqat-

çı kimi çıxış edən şagirdlərə fəal axtarış və kəşflər prosesində yol göstərir. Dərsi bu cür təşkil edə bilən müəllim böyük mütəfəkkir Sokrat kimi sinfin bir kənarında sakitcə dayanaraq şagirdlərinin birlikdə “beyin fırtınası” edərək diskussiya aparmalarını, yeni ideyalar irəli sürmə-sini qürurla müşahidə edə bilər.

İnteraktiv təlimdə təfəkkürlə yanaşı təxəyyülün də inkişafı ön plandadır. Müasir təlimdə müəllim interaktiv təlim metodlarından düzgün istifadə edərək yeni dərs haqqında geniş məlumat vermədən, sadəcə həmin mövzu haqqında bir neçə açar söz və yeni ideyalar irəli sürdükdən sonra şagirdlər bir-biri ilə əməkdaşlıq edərək, yeni bilikləri müstəqil olaraq “kəşf edən” bilir, onlarda fikri əməliyyatlar formalaşaraq inkişaf edir.

Bəzən belə hesab edilir ki, öz fənnini kamil bilən hər bir müəllim istedadlı uşaqların təlimi ilə məşğul ola bilər. İstedadlı uşaqların bir çox özünəməxsus xüsusiyyətləri və problemləri olur ki, onların təlimi ilə məşğul olan müəllimlər bunlardan xəbərdar olmalı, təlim prosesi zamanı yaşana biləcək gərginlik, stress, laqeydlilik, anlaşılmazlıq və s. kimi qeyri-standart halların tənzimlənməsi bacarığına malik olmalıdır. Bunun üçün yalnız yaxşı pedaqoq və ya psixoloq olmaq kifayət etməyə bilər. İstedadlı uşaqların təlimi ilə məşğul olan öyrədənlərin şəxsi keyfiyyətlərinə də müəyyən ciddi tələblər qoyulur.

İstedadlı uşaqlarla işləyən müəllimin şəxsiyyət və peşəkarlıq mövqeyi daha çox istedadlılığın fəallaşdırılmasına, inkişaf etdirilməsinə yönəlməlidir. ABŞ-ın “Astor” proqramında istedadlı uşaqlarla işləyən müəllim üçün xeyirxahlıq, həssaslıq, istedadlı uşaq psixologiyasına xüsusi bələd olmaq, onların tələbatını, maraqlarını duymaq bacarığı, yüksək intellektual səviyyə, geniş maraq və bacarıq dairəsi, pedaqoji sahədən əlavə bir sahədə də təhsilli olmaq, canlı və fəal təbiətli olmaq, çevik təfəkkür, bərqərar olmuş baxışları nəzərdən keçirməyə, daim özünü kamilləşdirməyə hazır olmaq, yaradıcı, qeyri-ənənəvi görüşlərə malik olmaq və s. kimi bir sıra keyfiyyətlərin olmasının zəruriliyi qeyd edilmişdir (1, s. 209).

Cəmiyyətimizin müasir problemlərinin həll yolları istedadlı uşaqlarda gizlənilir. Bu səbəbdən də, onların vaxtında aşkarlanaraq dəstəklənməsi, inkişaflarının təmin edilməsi təlimin

prioritet vəzifələrindəndir. Cəmiyyətimizə yalnız bilikli, savadlı deyil, yaradıcı keyfiyyətlərə malik, professional mütəxəssis, həm də “hərtərəfli” insan kimi yetişmiş vətəndaşlar lazımdır. İstedadlı uşaqlar problemi ilə məşğul olan bir sıra dünya alimlərinin ciddi şəkildə qeyd etdiyi bir məsələni Ə. Bayramov və Ə. Əlizadə öz əsərlərində lakonik şəkildə belə ifadə etmişlər: “İstedadlıların taleyini istedadsızların ixtiyarına buraxmaq olmaz!” (1, s. 39).

Problemin aktuallığı. Dövrümüzdə istedad və yaradıcılıq potensialının strateji ehtiyat kimi cəmiyyətin inkişafında oynadığı mühüm rol, dövlət qurumlarının və təhsil müəssisələrinin istedadlılara xüsusi qayğı məsələsi aktualdır.

Problemin yeniliyi. Şəxsiyyətyönlü təlimdə “parlayan” istedadların “sönmədən” “gənc tədqiqatçılar”a çevrilməsi yolları və onlara ən böyük dəstəyin mənbəyi olan müəllimə verilən tələblər.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə doktorantlar, gənc müəllimlər və tədqiqatçılar üçün faydalı olacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. İstedadlı uşaqlarla təlimin təşkili və məzmunu. -Bakı: Şahin-MB, -2016. -222 s.
2. Bəylərov E.B., Quliyeva R.E., Bəylərova-Ələkbərova B.E. İstedadlı uşaqların inkişaf məsələləri. - Bakı: Vahid –M, -2018. -414 s.
3. Mehrabov, A.O. Şagirdin intellektinin inkişafı / A.O. Mehrabov, E.B. Bəylərov -Bakı: Adiloğlu, -2006. - 208 s.
4. Bəylərov E.B. Uşaqlarda istedadın müəyyənəşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi. İstedadın işçi konsepsiyası.- Bakı : Təhsil, -2008. -224 s.
5. Бурменской Г.В. Слуцкого В.М. Суущество проблемы // Одаренные дети / Общ.ред -М., 1991, - с.149-168
6. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. -М., 2002, -258 с.
7. Bəylərov E.B. İstedadlı uşaqlar probleminə şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin maraqları baxımından yanaşılmalıdır. “Azərbaycan müəllimi” qəz., -06 fevral 2016-cı il.
8. Əlizadə H.Ə. Dərsin müasirliyinin psixopedaqoji sirləri “Azərbaycan müəllimi” qəz., -28 fevral 2020-ci il
9. Qasımova, L.N. Pedaqogika: Dərslik. / L.N. Qasımova, R.M. Mahmudova. -Bakı, -2019.
10. “Xüsusi istedadla malik olan uşaqların (gənclərin) yaradıcılıq potensialının inkişafı üzrə Dövlət Proqramının (2006 -2010-cu illər)” təsdiq edilməsi haqqında (e-qanun.az)
11. İstedadlı şagirdlərlə işin təşkili (muallim.edu.az)

E-mail: rzayevav@list.ru

Rəyçi: prof. H.Ə. Əlizadə

Redaksiyaya daxil olub: 08.12.2022.